

УДК 32 – 027.21(073)

Панасюк Л.В.

Мовне середовище Києва.

Розглядається процес формування мовного середовища міста Києва в історичній ретроспективі, розвиток двомовності та полікультурності. Досліджується мовна ситуація в столиці після проголошення незалежності, аналізується стан та статус української та російської мов сучасного Києва.

Ключові слова: мова, білінгвізм, столиця.

Досліджуючи мовне середовище в Україні неможливо оминати столицю, позаяк – зі столиці, лунає камертон, це тут зроджуються зразок, приклад, мода, що потім можуть поширитися на всю країну. Київ – орієнтир, Київ – спонукач, Київ – ініціатор правил гри, зрештою, Київ – законодавець. На Київ зважають, до Києва приміряються, на нього рівняються. Київ або заохочує, або, навпаки, розхолоджує чи просто заронює байдужість. Перефразовуючи відомий вислів, про роль Києва у житті країни можна сказати так: він, Київ, усьому голова. Не може бути добре в країні, якщо нема належного ладу в столиці [1,с.4].

Щоправда, так було не завжди. Бездержавність України спричинила до поширення в Києві мови тієї політично домінуючої спільноти, до складу держави котрої входили українські (київські) землі. Зрозуміло, що іноетнічний елемент, на загаль, формував верхівку міста, натомість, соціальні низи залишались українськими, всотуючи приміське населення. Стан змінюється за козацької доби, коли, із заснуванням Могилянської колегії та з розвитком видавничої діяльності, Київ став центром української культури та «передатковим місцем знання, науки й письменства і навіть громадських форм на Московщину, на Білорусь, на Волощину, на Балкани. Православні сусіди чуйно прислухаються до того, що робиться в Києві, і його здобутками живляться» [2,с.91]. Академія, як пише І. Дзюба, має амбіцію бути

всеслов'янським світочем науки, а вчене київське духовенство схильне до місії модернізації московського зашкарублого православ'я [3,с.5].

З числа учнів Київської братської школи і колегії, що вчилися в ній до середини XVII ст., С. Сірополко згадує наступних визначних чільників українського політичного поля: Лазар Баранович, чернігівський архієпископ; Іван Виговський, гетьман у 1657–1659 рр.; Йоанікій Галятовський, архімандрит чернігівського Єлецького монастиря; Інокентій Гізель, архімандрит і ректор Київської колегії; Мелетій Дзик, архімандрит і ректор Київської колегії; Іван Золотаренко, наказний гетьман; Павло Павлюк (Бут), гетьман в 1638 р.; Яким Самко, гетьман в 1662–1663 рр.; Симеон Петровський-Ситніянович, єпископ полоцький, вихователь царевичів Олексія і Федора, царівни Софії; Єпифаній Славинецький, учитель Київської колегії, потім учитель Чудовської школи в Москві, куди 1649 року був відряджений Києвом-Братським монастирем на запрошення московського царя в справі виправлення богослужбових книг; Павло Тетеря, гетьман Правобережжя в 1663–1665 рр.; Теодосій Углицький, чернігівський архієпископ; Юрій Хмельницький, гетьман в 1659–1663 рр. та 1677–1681 рр.; Варлаам Ясинський, київський митрополит в 1690–1707 рр. [2,с.93–94].

Традиція спілкування російською мовою в багатьох містах України має різну глибину і демографічну потужність внаслідок своєрідного історико-культурного розвитку окремих регіонів. Для деяких, особливо невеликих міст, це надбання останніх десятиліть, пов'язане з національно-мовною політикою, з результатом постійних міграцій населення, урбанізацією та індустріалізацією, для інших – ще й логічний розвиток монокультурної структури соціуму, підвалини яком почали закладатися ще за часів Петра I.

Шлях від україномовного до російськомовного міста Київ пройшов приблизно за 150 років (пор. дані за 1742 р.), інші населені пункти – значно швидше. Це зумовлено, на думку Н. Шумарової, перш за все прискоренням соціального розвитку країни в цілому, пов'язаним зі встановленням капіталістичних відносин, ростом міського населення та його

багатонаціональним складом, торгівлею тощо, а також певною національно-мовною політикою, що проводилася урядом в інтересах централізованої держави і позначалася на розвитку світської освіти, форми і види якої регулювались Міністерством освіти Російської імперії, на книговидавничій та газетній справі, розвитку культури та ін.

Таким чином, централізована мовна політика позначалася на характері мовної поведінки в місті, тими чи іншими засобами заохочуючи населення до бажаного типу комунікації. Перепис 1897 р. підвів певні підсумки цієї політики, які для українців виявилися невтішними. Так, з соціального погляду вони являли собою однорідний соціум – були селянами, а значить і свою рідну мову, і мовну поведінку ідентифікували з національністю, що надавало розвиткові мови великої демографічної потужності, проте їх майже повсюдна неграмотність стримувала цей розвиток у межах усного розмовного мовлення, що й заклало підвалини багатьох мовних драм і трагедій в житті народу [4,с.53–57].

Аналізуючи спустошливі наслідки указів 1876 й 1881 року та викликані ними переслідування, не слід забувати, що нарівні з адміністративними заходами існував ще один фактор, можливо, не менше потужний, який стримував розповсюдження української мови серед освічених прошарків: повна відсутність україномовної чи бодай прихильної до української мови буржуазії. Це також підривало престиж української мови, а на практиці позбавляло її економічного підґрунтя. Ю. Шевельов називає чотири таких родини: Симиренко, Леонтович, Аркас, Чикаленко [5,с.14]. А. Погрібний додає ще чотири: Косачі, Лисенки, Старицькі, Грінченки. Майже всі вони і жили недалеко одна від одної – переважно по вул. Маріїнсько-Благовіщенській (нині Саксаганського) і котру з цієї причини самі ці родини так між собою і називали – Українською. У царську добу Київ як імперсько-колонізований «окраинный» центр впускав до себе українців хіба що у «ранзі» прачок чи прибиральниць, загалом обслуги.

Значно побільшало України в Києві у 900-х роках, а вже за доби визвольних змагань 1917–1921 років стався, можна сказати, потужний український вибух, вершиною якого було проголошення держави Української Народної Республіки. Про силу цього вибуху свідчить те, що вже у 20-х роках більшовизм був змушений спрямовувати всю цю розбурхану й невтолену національну енергію у русло аж ніяк не доброхитної з їхнього боку так званої українізації, яка невдовзі виявилася величезним обманом і фальшю та здобутки якої разом з усіма тими українцями, які в неї повірили, були в добу сталінізму вистріляні.

У цілому ж є всі підстави стверджувати, що Київ у советський час насправді завжди знав, як і сьогодні знає, українську мову, хоча для її використання, сказати б, у вулично-магазинному режимі йому завжди був потрібен якийсь добре відчутний, позитивно або негативно заряджений, струс. Був цей струс – і Київ активно звертався до української мови. І навпаки – струс спадав, і все вертало до мови російської.

Маємо немало свідчень про мовну ситуацію у Києві, коли у 1941 році у нього увійшли німецькі окупанти. Тоді мешканці міста ураз «згадали» українську мову, почавши вдаватися до неї у часі вуличного спілкування, на службі, якщо така комусь знаходилась, тощо. Ця метаморфоза пояснюється просто: спрацьовувала захисна, рятівна реакція, аби, крий Боже, німецька влада не запідозрювала у вірності Москві та комунізму, що, як відомо, й асоціювалися а російською мовою. Тобто останню як офіційну мову більшовизму обачні кияни сприймали тоді як небезпечну [1,с.10–12].

По війні Київ активно повертається до російської мови (що посилювалося міграцією до міста росіян) і згадані процеси не змогло зупинити навіть проголошення незалежності України. Хоча, якщо опиратися на статистику, аніяких проблем щодо цього у Києві не мусило б бути – понад 82% мешканців столиці – українці [6].

Проте, як засвідчує соціологічне опитування киян, проведене у 2004 р., Київ залишається переважно російськомовним містом: 53% опитаних

повідомили, що вони завжди або переважно спілкуються російською мовою (70% з них пояснює це «звичкою», обумовленою тим, що перебувають вони у російськомовному оточенні з дитинства); близько третини – що вони спілкуються українською та російською мовами, 15% – що їхня повсякденна мова – українська. Водночас негативне ставлення до української мови як атрибуту державності висловили лише 19% киян, а 64% опитаних вважало, що престиж української мови має бути вищий, ніж зараз. Кожен другий заявив, що вживання української мови в усіх сферах мовлення у столиці не відповідає її статусові державної та що спілкуватися по-українськи в Києві престижно (вдвічі менше тих, хто має протилежну думку); 70% російськомовного населення столиці переконані, що громадяни України обов'язково повинні добре володіти українською мовою. 44% киян підкреслили необхідність добре володіти російською мовою, але такий же відсоток не вбачає у цьому обов'язкової потреби, а більшість опитаних схвалює доцільність складання державними службовцями іспиту на знання державної мови.

Наводить Центр «Громадська думка» також і зовсім пряму відповідь киян на часто подибувані твердження, буцімто заходи, спрямовані на створення україномовного простору, означали б порушення прав громадян, які спілкуються російською мовою. Ні, стосовно цього російськомовні мешканці столиці захисту не потребують, як не вимагають вони і зміни для російської мови її нинішнього статусу, адже на пряме запитання «Чи порушуються права російськомовного населення в умовах переважно україномовного інформаційного простору?» (мається на увазі ситуація, коли б він дійсно таким був), – дві третини опитаних дали негативну відповідь. І тільки 17 осіб зі 100 вважає, що таке порушення має місце. Та й загалом точку зору, згідно з якою використання української мови у різних сферах відповідає статусові цієї мови як державної та згідно з якою якісь заходи на піднесення її престижності вже не потрібні, поділяє лише до 30% киян [1,с.58–59].

За сучасних умов взаємини української та російської мов у Києві далекі від гармонійного співіснування. Дані досліджень мовної ситуації у столиці

України показали, що місто не можливо назвати україномовним, та й навіть двомовним [7,с.86].

Події останніх часів вражають: в українській столиці подибуємо факти (лютий 2010 р.) відмови працевлаштування через незнання керівництвом державної мови, як то сталося з Оленою Вороною, киянкою, котра намагалась влаштуватися на роботу в кав'ярні у центрі Києва, хазяїн якої, вірменин за національністю, звик спілкуватись російською, а отже, україномовну офіціантку не зрозуміє і «не витримає».

Нагадаємо про випадок, коли представник Генпрокуратури відмовився говорити з Юлією Тимошенко, яка приходила на допит, українською [8].

Київ нині, як і інші східноукраїнські міста, є русифікаційним плавильним тиглем українського населення. Виховання молодшого покоління українців в атмосфері потужного впливу російської мови і попкультури може підвести Україну до білоруського варіанта мовно-культурного розвитку, а разом з цим і до політичної інтеграції з Росією, вважає Л. Масенко.

Майбутнє України, на її думку, вирішать наслідки протистояння двох активних угруповань – проукраїнського і проросійського. Боротьба точиться за вплив на людність, поведінку якої значною мірою характеризує апатія, спричинена втратою мовної стійкості у попередній колоніальний період. За такого розподілу сил нашій спільноті отримати перемогу буде нелегко. Але, згідно з афористичним висловом Ліни Костенко, «держава держить». Можливо, українській інтелектуальній еліті додасть сил усвідомлення того, що доля держави залежить від її здатності до солідарності, стійкості й організованого опору у боротьбі з новітнім мовно-культурним імперіалізмом.

Саме в містах найбільш потужними є процеси мовно-культурної креолізації, тобто змішування української і російської мов, що є глибоко деструктивним для суспільства явищем. Мова, культура й етнос становлять неподільну єдність, а тому змішування різних етнолінгвальних систем – це не просто заміна одних структур та елементів, чи так званих «засобів спілкування», іншими мовленнєвими структурами й елементами. Це духовна

руйнація, духовне спустошення, розмивання глибинних усталених структур нашого менталітету та закоріненого в історію, культуру, у саме єство народу й етнофора когнітивного, сенсорного, експресивного, творчого, інтерпретативного і комунікативного досвіду, який, без перебільшення, налічує трохи чи не два тисячоліття.

Мову, що вийшла з ужитку як засіб звичайного буденного спілкування, не врятує від забуття створена нею культура, якою б елітарною та досконалою вона не була. Занепад живих розмовних форм побутування української мови в урбаністичних середовищах України і поширення замість них російського мовлення, позбавленого на чужій території зв'язків з животоками своєї етнічної культури, обмежує вплив нормативних зразків обох літературних мов – як української, заблокованої російським домінуванням, так і російської, периферійної відносно своїх центрів формування літературної мови. Це має наслідком надмірне розростання zdegradovanih форм усного мовлення – гібридної російсько-української субмови, характерною рисою якої є обмежений словник і спрощені синтаксичні структури, а також не менш спрощеного і вкрай звульгаризованого варіанта російського усного мовлення, У сучасній Україні поширення зазначених люмпенізованих форм спілкування підтримується експансією російської масової культури в її гірших примітивних зразках, і якщо наше суспільство не змінить мовно-культурних орієнтацій, процеси соціокультурної деградації можуть набути незворотнього характеру.

Теза про вільний вибір мови спілкування в загальноміській комунікації – це фікція. Насправді мовна поведінка особистості в розмаїтих ситуаціях неформального міського спілкування суворо детермінована російськомовною атмосферою наших міст, яка породжує ефект мовного диктату середовища [9,с.131–133].

Слід зазначити, що двомовна група «апатії», яка становить більшість в українському суспільстві і прагматично ставиться до вживання мови, не усвідомлює ступеня загроженості української мови. Хибне уявлення про неконфліктний характер двомовності і багатомовності на державному рівні

пояснюється передусім впливом багаторічної пропаганди фальшивої тези про «гармонійність» російсько-української двомовності в Радянському Союзі. Ця псевдонаукова теорія виконувала роль демагогічного прикриття реальної більшовицької практики витіснення української мови і культури з усіх сфер суспільного життя, що було продовженням імперського проекту створення «великої російської нації» шляхом влиття українців і білорусів у єдиний російський народ. Проект частково вдалося здійснити – протягом колоніального періоду російська мова витіснила українську з міст східних і центральних областей країни, в тому числі й зі столиці.

Сформована в колоніальний період російськомовна атмосфера міських центрів східної й південної України чинить стихійний опір поширенню живого українського мовлення. Це передбачає адекватне збільшення зусиль, що їх мають докласти владні структури і громадські організації для зміни конфліктної ситуації на користь української мови, добре продуманої і контрольованої мовно-культурної політики, поєднання наполегливості у її впровадженні із вмінням маневрувати. Для наукового забезпечення державної політики в мовній сфері слід вивчити досвід національного будівництва інших держав, передусім тих, яким вдалося здолати наслідки асиміляції і повернути своїй національній мові повноту державотворчих функцій [9,с.149,157–158].

Проте, чий досвід вивчає нинішній міністр освіти, вважаючи столицю російськомовним містом, про що Дмитро Табачник заявив в інтерв'ю газеті «Сьогодні» (березень 2011 р.) [10]? І яку мовну політику формує в асимільованій столиці української держави? Хоча відповідь на це питання дає сама влада, в особі Віри Горюнової (березень 2011 р.), яка обіцяє до початку навчального року у кожному районі російськомовні класи чи групи в дитячих садках [11].

З іншої сторони, не може не тішити прагнення молодих українців столиці не тільки зберегти свою культуру, а й підтримати своїми діями українців за кордоном, про що свідчить, зокрема, акція учнів гімназії «Академія», які зібрали для дітей Москви українські книжки [12].

Панасюк Л.В. Языковая среда Киева.

Рассматривается процесс формирования языковой среды города Киева в исторической ретроспективе, развитие билингвизма и поликультурности. Исследуется языковая ситуация в столице после провозглашения независимости, анализируется состояние и статус украинского и русского языков Киева.

Ключевые слова: язык, билингвизм, столица.

Panasiuk Leonid Linguistic surrounding of Kyiv

The article examines the process of formation of the linguistic surrounding of Kyiv in historical retrospective, the development of bilingualism and multiculturalism. It studies the linguistic situation in the capital after proclamation of independence, analyses the condition and status of Ukrainian and Russian languages in modern Kyiv.

Key words: language, bilingualism, capital.

Список використаних джерел

1. Погрібний А.Г. Найперше з Києва питати (про мовну ситуацію в столиці) / А.Г.Погрібний. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 62 с.
2. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с.
3. Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур». У якому українська поки що не стала рівноправним партнером російської. В Україні... / Іван Дзюба. // Урок української. – 2000. – № 7. – С.2–8.
4. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму: Монографія / Н.П. Шумарова. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с.

5. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці: «Рута», 1998. – 208 с.
6. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
7. Залізник Г. Мовна проблема в столиці за оцінками експертів / Ганна Залізник. // Розбудова держави. – 2001. – № 1–6. – С.84–88.
8. У Києві дівчину відмовилися прийняти на роботу через українську мову [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/u-kiyevi-ukrayinomovnu-divchinu-vidmovilisya-priynyati-na-robotu.html>
9. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніал. вимір. / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
10. Міністр освіти вважає Київ російськомовним містом [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ridnaua.org/p/ministr-osvity-vvazhaje-kyjiv-rosijskomovnym-mistom/>
11. В Киеве откроют русские школы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://moemisto.com.ua/23582>
12. Київські школярі зібрали книжки для української бібліотеки в Москві [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://education.unian.net/ukr/detail/190125>